

UDK: 341.16:001(100:497.11+497.16)"1960/1974"
316.7

DOI: <https://doi.org/10.31212/2025.nova.istrazivanja.and.435-458>

Aleksandar ANDONOV
Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Skoplje
aleksandar7andonov@gmail.com
ORCID:0000-0003-0014-7523

Jugoslavija i UNESCO (1960–1974)

Apstrakt: Rad predstavlja pokušaj da se na osnovu arhivske građe i relevantne literature, sublimira izuzetno plodna saradnja između socijalističke Jugoslavije i UNESCO-a, koja je obuhvatala veliki broj raznovrsnih delatnosti. Rad se bavi periodom koji je odgovarao implementaciji politike nesvrstanosti, u kojoj je aktivnost UNESCO-a imala posebnu težinu. Rad takođe prati aktivnost Jugoslovenske nacionalne komisije za UNESCO, koja je kao rukovodeće telo imala glavnu ulogu u povezivanju ove specijalizovane agencije UN i jugoslovenskog društva. Izuzetno širokim poljem delovanja UNESCO je ostvarivao saradnju sa nizom jugoslovenskih institucija i pojedinaca. Program saradnje koji je UNESCO nudio imao je značajan efekat na jugoslovensko društvo, koji je omogućavao niz aktivnosti pogodnih za usavršavanje kadrova, poboljšanje kapaciteta institucija, pomoć pri prirodnim katastrofama, zaštitu kulturnih dobara, ostvarivanje spoljnopolitičkog uticaja, itd.

Ključne reči: Jugoslavija, UNESCO, Ujedinjenje nacije, stipendisti, tehnička pomoć, spomenici kulture

Razorena jugoslovenska država je nakon Drugog svetskog rata imala pred sobom dug put obnove. Proces obnove iziskivao je veliki društveni napor, a jugoslovenskom društvu nedostajali su brojni faktori koji bi pokrenuli čitav sistem.¹ Pored mnogih domaćih problema i prepreka na putu obnove, Jugoslavija se suočavala sa značajnim izazovima i na spoljnopolitičkom planu.² Promene u spoljnoj politici uslovile su i promene na unutrašnjem planu,

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III: Socijalistička Jugoslavija 1945–1988* (Beograd: Nolit, 1988), 79–80; Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952* (Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“, 1988), 265–268; Мирослав Перишић, *Ог Сјџаљина ка Сарију. Формирање југословенске интелекцијџе на европским универзитетима 1945–1958* (Београд: ИНИС, 2008), 9–11, 51–54.

² Zahlađenje odnosa Beograda i Moskve započelo je povlačenjem sovjetskih stručnjaka iz Jugoslavije. Povlačenje stručnih kadrova i zatvaranje trgovinskih veza, u uslovima obnavljanja čitavog društva, pored bezbednosnih razloga, nalažalo je otvaranje Jugoslavije ka

potrebu za stručnim kadrovima i građenje privrednih i kulturnih veza. Pored bilateralne saradnje, u prvom planu sa SAD, jugoslovenske potrebe su zadovoljene i putem članstva u Ujedinjenim nacijama (UN) i njihovim specijalizovanim agencijama.³

Formiranje UN imalo je za cilj prevazilaženje teških posledica Drugog svetskog rata. Ova međunarodna organizacija je funkcionisala po principima zajedničke bezbednosti, razvoja prijateljskih odnosa, usmeravanja saradnje ka socijalnim i ekonomskim problemima koji su se na različite načine manifestovali u različitim delovima sveta. Kako su problemi bili mnogobrojni, pristupilo se i formiranju različitih specijalizovanih agencija UN.⁴ Organizacija zadužena za unapređivanje saradnje na polju obrazovanja, nauke i kulture bila je UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO).⁵ Organizacija je osnovana 16. novembra 1945. godine u Londonu.⁶ Cilj ove specijalizovane agencije je bio da sanira ratne štete i usmeri buduće školske reforme. Novi pristupi u obrazovanju, nauci i kulturi smatrani su jednim od najvažnijih komponenti izgradnje svetskog mira.⁷

Tako je Jugoslavija 31. marta 1950. godine postala punopravna članica i dobila mesto u Izvršnom savetu (IS) UNESCO-a,⁸ a upravo 1950. godina se u literaturi označava kao prekretnica u kulturnoj politici Jugoslavije.⁹ Jugoslavija je odmah nakon pristupanja UNESCO-u započela korišćenje raznih programa. Novembra 1951. godine potpisala je sporazum o tehničkoj pomoći sa UNESCO-om, čime je mogla koristiti veći broj fondova.¹⁰ Kratkotraj-

Zapadu i kapitalističkim državama, sa kojima je intenzivno sarađivala do početka 1960-ih. Međutim, već nakon Staljinove smrti 1953. Jugoslavija je započela implementirati politiku laviranja između blokova, a time je otpočeo proces stvaranja pokreta nesvrstanih. U spoljnopoličkoj koncepciji ovog pokreta UNESCO je imao vrlo važnu ulogu. – Драган Богетић, „Југославија између Истока и Запада“, у *Југославија у хладном рашу. Зборник рагова*, ур. Момчило Митровић (Београд: ИНИС, 2010), 13–21.

³ Branko Petranović, *Pomoć UNRE Jugoslaviji* (Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 1961), 220–222.

⁴ Igor Janev, *Kulturna diplomatija: spoljna politika Jugoslavije (SCG) prema UNESCO-u* (Beograd: Institut za političke studije, 2004), 23.

⁵ Međunarodni komitet za intelektualnu saradnju bio je svojevrsna preteča UNESCO-u. Komitet je osnovan kao telo Društva naroda u 1922. godini. – Jean Jacques Renoliet, *An unsung ancestor: the International Institute of Intellectual Cooperation and science* (Paris: UNESCO, 2006), 35.

⁶ Constitution, datum pristupa 28. 8. 2024. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/constitution>.

⁷ Сања Петровић Тодосијевић, *Ошћењемо светлост бучном водойаду. Реформа основношколској сисџема у Срџију 1944–1959* (Београд: ИНИС, 2018), 67.

⁸ Архив Југославије (АЈ), Савезни секретаријат за образовање и културу (318), 247, *Коришћење и ефикасност техничке помоћи UNESCO-а у области просвете од 1951. до 1960*, 1.

⁹ Перишић, *Ог Сџаљина ка Сврџу*, 340.

¹⁰ У 1951. години UNESCO је стручно организовао и финансијски помогао стварање Југословенског центра за научну и техничку документацију, који је деловао у Београду. Значај ове институције био је велики, јер је преко ње касније израђивана документација потребна за пројекте UNESCO-а. Наредне 1952. године у Загребу је отворен Савезни завод за школску

no zahlađenje odnosa Vlade Jugoslavije i UNESCO-a nastalo je krajem 1952. godine na Šestoj generalnoj konferenciji UNESCO-a, kada je odlučeno da Španija postane članica ove organizacije. Zbog ove odluke, član IS-a Vladislav S. Ribnikar je podneo ostavku. Ipak, već u prvoj polovini 1953. godine saradnja je nastavljena i normalizovana.¹¹

Krajem 1953. godine osnovana je Jugoslovenska nacionalna komisija (JNK) za UNESCO. Ona je preuzela sve obaveze oko saradnje, kao i oko tehničke pomoći, koja je obezbeđena dogovorom iz novembra 1951. godine. JNK za UNESCO je bilo savetodavno telo Saveznog izvršnog veća (SIV), koji je delegirao članove ove Nacionalne komisije. JNK je imala ingerencije za: posredovanje između jugoslovenske vlade i UNESCO-a; pripremanje dokumentacije za projekte; izbor stipendista; obezbeđivanje naučne literature i publikacija; staranje o materijalima koji su od interesa UNESCO-a i saradnju sa međunarodnim centrima čiji je partner UNESCO.¹² Takođe, komisija je imala obavezu da tesno sarađuje sa nekoliko domaćih institucija: Komisijom za kulturne veze sa inostranstvom; saveznim i republičkim sekretarijatima prosvete i kulture; Akademskim savetom FNRJ; Četvrtim odeljenjem Državnog sekretarijata inostranih poslova (DSIP), koji se starao o odnosima Jugoslavije i međunarodnih organizacija; Odeljenjem DSIP-a za štampu.¹³

Eklatantan primer pozitivnog uticaja UNESCO-a na unutrašnje prilike u Jugoslaviji bila je školska reforma i zakonsko rešenje koje je obrađeno u periodu od 1953. do 1958. godine. Nacionalna komisija se u toku 1954. godine obratila UNESCO-u sa ciljem da dobije logističku pomoć pri implementaciji školske reforme. UNESCO je za ovu potrebu odobrio veliki broj stipendija, poslao stručnjake i ponudio opremu za nekoliko institucija. UNESCO je takođe posredovao u razmeni stručnjaka između Jugoslavije i Pedagoškog instituta u Ženevi.¹⁴

opremu, a u tome je UNESCO pomogao sa 40.000 dolara i tri eksperta koji su pomogli u osnivanju ove institucije. – AJ, 318–247, *Korišćenje i efikasnost tehničke pomoći u oblasti prosvete od 1951. do 1960*, 2–5.

¹¹ AJ, 318, 251, Primedbe na izveštaj druga Milana Dedinca, 1.

¹² Saradnja sa UNESCO-om dovela je do osnivanje velikog broja domaćih institucija koje su bile zadužene za direktnu saradnju sa podorganizacijama UNESCO-a.

¹³ Za prvog predsednika JNK izabran je Marko Ristić, istaknuti jugoslovenski pesnik. – AJ, 318, 251, *Rešenje SIV-a o članovima Nacionalne komisije za UNESCO*, 1.

¹⁴ U toku 1955. godine UNESCO je dodelio 69 stipendija prosvetnim radnicima, koji su proučavali školske sisteme 12 evropskih zemalja i SAD. Sledeće godine Jugoslavija je dobila 16 stipendija i 10 eksperata UNESCO-a koji su pomogli u sprovođenju obrazovne reforme. Takođe, te 1956. godine UNESCO je dodelio opremu za tri osnovne škole, jednu gimnaziju, jednu učiteljsku školu i za Savezni zavod školske opreme u Zagrebu. U naredne tri godine UNESCO je dodelio po 20 stipendija godišnje i opremu u vrednosti od 150.000 dolara. Izveštaji koji su bili sačinjeni od strane stipendista bili su dostupni Komisiji za školsku reformu. Komisija je ove izveštaje analizirala i na osnovu ovih analiza je 1958. godine donet Opšti zakon o školstvu. – AJ, 318, 247, *Korišćenje i efikasnost tehničke pomoći u oblasti prosvete od 1951 do 1960*, 6–12. Opširnije o školskoj reformi videti: Петровић Тодосијевић, *Реформа основношколског система*, 83–90, 98–102.

Stupanjem Jugoslavije na međunarodnu scenu kao jedne od predvodnica nesvrstanih zemalja, označilo je UNESCO kao jednu od najpogodnijih specijalizovanih agencija za ostvarivanje spoljnopolitičkog uticaja. S talasom dekolonizacije i povećanjem broja članica, ova specijalizovana agencija otvorila je velike perspektive spoljne politike Jugoslavije.

Tehnička pomoć 1960–1963

S talasom dekolonizacije u Africi i Aziji pedesetih i šezdesetih godina na međunarodnoj sceni se pojavio niz novih država, što je uzrokovalo i povećanje broja članica UNESCO-a sa pedeset i dve u 1949. godini na sto članica krajem 1960. godine.¹⁵ Nove članice su imale tendenciju stvaranja godišnjih programa koji su nudili kratkotrajne i realne projekte. Cilj ovih tendencija je bio dobijanje konkretnije pomoći u što kraćem periodu i izbegavanje velikih projekata, za čije vidljive rezultate je bio potreban duži vremenski period. Ovakve težnje rezultirale su stvaranjem političke grupe koja je nakon 1960. godine počela delovati u okvirima UN i UNESCO-a, poznatije kao G77. Grupa još uvek ima svoje predstavnike u nekoliko specijalizovanih agencija i programima UN, među kojima je i UNESCO. Ova grupa je u velikoj meri bila pod političkom kontrolom pokreta nesvrstanih, budući da je većina država pokreta spadala u grupu zemalja u razvoju.¹⁶ Političko grupisanje je omogućilo pokretanje inicijative za usvajanje rezolucije UN kojom bi se sedma dekada XX veka proglasila decenijom razvoja.¹⁷ Usvajanjem rezolucije 1710, pored ostvarivanja tendencija novih država da se omoguće veliki fondovi za brze i realne projekte, stvorena je i mogućnost za potkrepu inicijativa zemalja u razvoju, sa ciljem

¹⁵ Fernando Valderrama, *A history of Unesco* (Paris: UNESCO, 1995), 131.

¹⁶ Političko grupisanje imalo je idejnu osnovu u principima UNESCO-a – kontinuirane težnje miroljubivoj politici, što je predstavljalo i osnovni princip nesvrstanih zemalja. – Pirjevec, *Tito i drugovi*, 96, 203–204, 211–214; Tvrtko Jakovina, *Budimir Lončar. Od Preka do vrha sveta* (Beograd: Službeni glasnik, 2021), 136–140; Aleksandar Životić, „The Yugoslav state and Military Alliances: Between Partnership and Neutrality”, in *On the fault lines of European and world politics: Yugoslavia between alliances and neutrality/non-alignment* (Belgrade: INIS, 2022), 263–285; Јован Чавошки, „Југославија и Далеки исток – Трећи свет између Југославије и Кине”, у *Југославија у хладном рату – Прилози истраживањима*, 63–76; Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961* (Beograd: ISI, 2006).

¹⁷ Usvajanje rezolucije 1710 bila je inicijativa malih i novooslobođenih zemalja. Najpre je bila izneta ideja od strane organizacije *The World Council of Churches* 1958. godine, kada su predložili da 1% BDP-a razvijenih zemalja bude doniran kao pomoć zemljama u razvoju. Ovom rezolucijom zemlje članice UN su se obavezale da će omogućiti razvoj zemljama u razvoju od najmanje 5% godišnje u periodu od 1961. do 1970. godine. Tehnička pomoć koja je trebalo da bude dostupna odnosila se na: kredite, donacije u opremi i prehrambene artikle, slanje stručnjaka, dodeljivanja stipendija, izradu tehničke dokumentacije, projektovanje fabrika itd. Osnovni principi na kojima je rezolucija utemeljena, a odnosila se na isporuku pomoći, bili su poštovanje nezavisnosti, ljudska solidarnost, opšte dobro, efikasnost itd. – A/RES/1710(XVI), datum pristupa 1. 9. 2024. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/167/63/pdf/nr016763.pdf>.

implementiranja i nametanja kao faktora u politiku nesvrstanih. Na Jedanaestoj generalnoj konferenciji (1960) Jugoslavija je predložila rezoluciju o vanrednoj pomoći afričkim zemljama na polju obrazovanja.¹⁸

Jugoslavija je, pored ostvarivanja spoljnopolitičkog uticaja, kao zemlja koja je još uvek bila u razvoju, koristila brojne projekte koji su odgovarali duhu rezolucije 1710.¹⁹ Jugoslovenska nacionalna komisija je imala veliki broj domaćih organizacija sa kojima je usko sarađivala. Jedna od njih je bila i Zajednica jugoslovenskih univerziteta, koja je 1960. godine poslala molbu za nabavku opreme univerzitetima u Skoplju i Sarajevu, kao i Rudarskom fakultetu u Tuzli.²⁰ Takođe, Institut za uporedno pravo, saglasno potrebama jugoslovenskog društva, potražio je od Jugoslovenske nacionalne komisije za UNESCO da omogući usavršavanje njegovih stručnjaka na temu „Klauzula klizne skale“, metod koji je zamenio „Zlatnu klauzulu“, a odnosio se na uređivanje konvertibilnog kursa prilikom sklapanja trgovinskih ugovora. JNK je uspela da obezbedi stipendije za temu „Zlatna klauzula“ i one su realizovane u Francuskoj, Poljskoj i Švedskoj. Institut je tražio stipendije koje su se odnosile na temu „Savremeni metodi u izučavanju ličnosti počinioca krivičnog dela“.²¹ Usavršavanje u navedenim oblastima bilo je povezano sa aktuelnom ekonomskom reformom i promenom krivičnog zakona, koja je usledila promenom ustava 1963. godine.²²

UNESCO se kontinuirano zalagao za poboljšanje informacionih mreža na svim nivoima. U svrhu poboljšanja informacionih mreža, UNESCO je čestim

¹⁸ *Records of the General Conference. Eleventh session* (Paris: UNESCO, 1960), 123–125.

¹⁹ Povećani broj industrijskih kompleksa potraživao je i veći broj kompetentnih kadrova koji su takođe nedostajali pri upravama preduzeća, naročito nakon uvođenja samoupravnog sistema. Potreba jugoslovenske privrede za povećanjem produktivnosti bila je usko povezana sa programima koje je nudio UNESCO, u svrhu specijalizacije kadrova. U toku 1961. i 1962. godine trojica jugoslovenskih stipendista su koristili program usavršavanja na temu „Tržište i cene kao faktori politike preduzeća i metoda dugoročnog planiranja u preduzeću“. Stipo Lovrenović, Oto Pancer i Krume Mihajlov su dobili šestomesečnu stipendiju u Velikoj Britaniji, Švajcarskoj i Francuskoj. Usmerenost jugoslovenskih stipendista prema kapitalističkim zemljama i njihovo usavršavanje u zapadnim zemljama značili su delimično prihvatanje tog sistema, a time i uticaj na ideološke promene u jugoslovenskom društvu. – AJ–318–247, Sekretarijat Saveznog izvršnog vijeća za obrazovanje i kulturu; Pirjevec, *Tito i drugovi*, 204–209; Danijel Kežić, „Političke posledice ekonomskih reformi 60-ih godina u SFRJ. Od dezintegracije ekonomskog sistema do konfederalizacije Jugoslavije (1961–1971)“, *Tokovi istorije*, 2 (2017): 11–36; Петар Гошев, *Развиени неразвиени: ушвердувањето на економската развиеност и осигурувањето њој развој на недоволно развиението во Југославија* (Скопје: „Комунист“, 1984).

²⁰ Tehnički fakulteti u Skoplju i Sarajevu dobili su sredstva u iznosu od 11.500 dolara koja su mogla biti iskorišćena za laboratorijsku opremu. Dekanati fakulteta su dostavili spisak raznih aparata koji su bili nabavljeni od SAD, Norveške i Švedske. Rudarski fakultet u Tuzli je takođe naručio opremu u vrednost od 1988 dolara. – AJ, 318, 247, *Odeljenje za međunarodne veze, Specifikacije za laboratorijsku opremu*, str. 1–7.

²¹ AJ, 318, 247, Dopis Borislava Blagojevića, direktora Instituta za uporedno pravo JNK-u, 1–3.

²² Kežić, *Političke posledice ekonomskih reformi 60-ih godina u SFRJ*, 15; Eugen Pušić, „Razvoj prava u razvoju samoupravnog socijalističkog društva“, *Pravo i Društvo*, 4 (1983–84): 11.

aktivnostima i velikim sredstvima stvarao informacione agencije koje bi razmenjivale političke, ekonomske, kulturne i prosvetne informacije. Cilj je bio da informacije budu lako dostupne i drugim zemljama, posebno onima u razvoju. Nakon što je ovo pitanje pokrenuto na Desetoj generalnoj konferenciji UNESCO-a,²³ Bogdan Osolnik, savezni sekretar za informacije, stupio je u kontakt sa Saveznim sekretarijatom za obrazovanje i kulturu, a potom i sa Jugoslovenskom nacionalnom komisijom za UNESCO. Tako je bio oformljen Odbor za informacije u kojem su, pored Osolnika, učestvovali i Jovan Marinović, direktor TANJUG-a, i Marija Vilfan, članica JNK-a. Odbor je ponudio UNESCO-u da TANJUG emituje vesti u zemljama „Trećeg sveta”, zatim da školuje stipendiste i da se Jugoslavija angažuje i na polju razmene naučnih dostignuća.²⁴

Krajem 1963. godine saradnja između Jugoslavije i UNESCO-a unapređena je otvaranjem Stalnog predstavništva SFRJ pri UNESCO-u. Predstavnik je imao rang ambasadora, a do osnivanja Stalnog predstavništva funkciju je pokrивao kulturni ataše pri ambasadi u Parizu. Predstavnik je imao nadležnost da: utiče na što veću angažovanost Jugoslavije u projektima koji su od njenog interesa; da kontaktira sa visokim zvaničnicima UNESCO-a; da koordiniše rad odgovarajućih institucija u Jugoslaviji; da prati rad Izvršnog saveta UNESCO-a; da pomaže jugoslovenskim delegacijama na generalnim konferencijama i da predstavlja Jugoslaviju u svim aktivnostima UNESCO-a. Za prvog poslanika bila je imenovana Ljubica Stanimirović, koja je pre toga obavljala funkciju pomoćnika sekretara Komisije za kulturne veze sa inostranstvom.²⁵

Prva dekada razvoja koja je bila utemeljena na rezoluciji 1710 naišla je na različite ocene među članicama UNESCO-a. Činjenica je, kako ćemo u daljem toku rada videti, da je bilo mnogo projekata, stipendija i pomoći zemljama u konkretnim situacijama. Krajem decenije sumirani su rezultati i utisci o efikasnosti programa tokom prve dekade. Zamenik generalnog direktora UNESCO-a Malkolm Adišešija, zadužen za obrazovanje i nauku, bio je jedan od zvaničnika UNESCO-a koji je dao negativnu ocenu o realizaciji prve dekade, ocenjujući celokupni rad UNESCO-a kao veliki neuspeh. U svojoj knjizi Adišešija je izneo niz argumenata koji su naveli UNESCO da drugoj dekadi pristupi drugačije, sistematizovano.²⁶ Jugoslovenska delegacija je na

²³ Valderrama, *A history of*, 110–111.

²⁴ AJ, Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu (318), 251, 1, Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu do Nacionalne komisije za UNESCO, 27.1. 1961; AJ, 319–51, 1–2, Dopis TANJUG-a Jugoslovenskoj Nacionalnoj komisiji za UNESCO; Небојша Берец, *Танјуг и међународно информисање* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2015), 114–126.

²⁵ AJ, 319, 51, *Uredba o osnivanju Stalnog predstavništva SFRJ pri UNESCO*, 1.

²⁶ Adišešija je naglasio sve veći jaz između razvijenih i zemalja u razvoju, koje on nije uočio kao izazov već potencijalne eksplozije migracije. Prema podacima koje je Adišešija izneo, u Africi i Latinskoj Americi nijedna zemlja nije imala BDP iznad 500 dolara, dok je 75% svetske industrije bilo u posedu 25% čovečanstva. Adišešija je zatim naveo velike razlike u stopi rasta BDP-a i zaključio je da će do 2000. godine razlika biti povećana, a kao primer naveo je da će građanin SAD imati 10.000 dolara BDP po glavi stanovnika, a stanovnik Afrike će dostići 200 dolara tek 2119. godine. Adišešijevе procene nisu se ostvarile u tačnim brojkama. Međutim,

Petnaestoj generalnoj konferenciji UNESCO-a (1968) iznela stav o zadovoljavajućem uspehu tokom prve dekade. Ona nije delila mišljenje Adišešija i pojedinih zvaničnika UNESCO-a da je rad ove agencije u toku čitave dekade bio potpuni neuspeh. Uvidela je određene neuspehe, ali je istakla i značajnu pomoć koju je UNESCO pružao. Takođe, jugoslovenska delegacija je predložila analizu rezultata uspeha prve dekade i izradu konkretnijeg programa za drugu dekadu. Oba predloga su bila jednoglasno usvojena.²⁷ Ocena Jugoslavije da je dekada bila uspešna nije bila realna, budući da je pre svega izvedena na osnovu težnje Jugoslavije da razvija svoje odnose sa zemljama „Trećeg sveta”, a time i ojača svoju ulogu u međunarodnim odnosima.²⁸

UNESCO i Skopska katastrofa

Zemljotres koji je pogodio Skoplje 26. jula 1963. godine potpuno je razorio grad. Pomoć koja je bila poslata iz inostranih zemalja i međunarodnih organizacija je bila od presudnog značaja u najkritičnijim trenucima. Obimna pomoć koja je usledila učinila je Skoplje „gradom solidarnosti”. Osnovni princip delovanja UNESCO-a jasno se ispoljio prilikom ove prirodne nepogode. Pored UNESCO-a, i ostale specijalizovane agencije Ujedinjenih nacija prosledile su Skoplju značajnu pomoć.²⁹ Već prvih dana nakon katastrofe, UNESCO se obratio Skoplju zatraživši slike razrušenih školskih i kulturnih objekta.³⁰

tendencija povećanja jaza između razvijenih i nerazvijenih je bila precizno determinisana. Adišešija je bio izložen kritikama, iako je njegova knjiga sadržala i preciznija uputstva za ostvarivanje uspešne druge dekade razvoja, pomoću sagledavanja negativnih trendova uočenih u periodu od 1961. do 1970. godine. U svojoj knjizi je istakao da je rezultat povećanja jaza ekonomska kolonizacija. – Malcolm S. Adiseshiah, *It is time to begin, the human role in development: some further reflections for the seventies* (Unesco, Paris, 1972), 12–16.

²⁷ Jugoslovenske delegacije za generalne konferencije su imale koordinisane i argumentovane stavove. JNK je imala zaduženje da podnese izveštaje o aktivnostima UNESCO-a i predloži delegate za generalnu konferenciju. Pre svakog odlaska, delegacija, članovi JNK i SSOK imali su zajednički sastanak na kome su utvrđivali nastup na konferenciji i odgovarajuće stručnjake za delegaciju. Pre Petnaestog zasedanja Vukašin Mičunović je u svom kabinetu primio članove delegacije, kao i predstavnika DSIP-a Aleksandra Božovića, gde je naglašeno da u UNESCO-u Jugoslavija ne sme biti marginalizovana, da bi aktivnosti UNESCO-a trebalo da budu u korist Jugoslavije, zatim značaj organizacije u sprovođenju spoljopolitičkog uticaja u zemljama „Trećeg sveta”, te da je UNESCO jako pogodan za ostvarivanje uticaja i na obrazovne i naučne tokove tih država. – AJ, 319, 52, 1–4, *Izveštaj sa 15. Generalne konferencije UNESCO-a*; AJ, 319, 51, *Zabeleška sa sastanka u Saveznom Savetu za obrazovanje i kulturu*, održan 28. 4. 1968, str. 1–4.

²⁸ Nemanja Radonjić, *Slika Afrike u Jugoslaviji* (Beograd: INIS, 2023).

²⁹ Sanja Petrović Todosijević, *Za Bezimene. Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji 1947–1954* (Beograd: INIS, 2008), 79; Aleksandar Andonov, „60th anniversary of the Skopje earthquake, the city of international solidarity”, in *Solidarity – from overcoming crisis to sustainable development*, ed. Nenad Markovikj and Ivan Damjanovski (Skopje: UNDP North Macedonia, 2023), 97–104.

³⁰ UNESCO je u Skoplju učestvovao u obnovi škola „Cvetan Dimov”, „Zdravko Cvetkovski” i Stomatološkog instituta. – Državni arhiv Republike Severne Makedonije – Odeljenje Skoplje (DARSM-OS), (79), 1, 617.

Pomoć koju je UNESCO pružio Skoplju bila je ključna za obnovu grada. Već 12. avgusta u Skoplje je došao Žan Deperu, angažovani ekspert UNESCO-a na polju gradnje stambenih objekata na trusnim područjima. Deperu je postavio osnovu za obnovu Skoplja.³¹ Zajedno sa Deperuom je došao i predsednik Komisije stambenih pitanja UNESCO-a Ernest Vajsman, koji je predložio dolazak stručnjaka u Skoplje i dodeljivanje stipendija Univerzitetu u Skoplju sa ciljem usavršavanja seizmologa.³²

Na osnovu ugovora potpisanog između UNESCO-a i Međunarodnog saveza arhitekata, na Devetoj generalnoj konferenciji, obe organizacije su se obavezale da će pomoći prilikom izrade urbanističkog plana.³³ Budući da je urbanistički plan bio potreban za raščišćavanje ruševina, odnosno početak novih gradnji, odlučeno je da se najpre izradi okvirni plan, a potom i detaljniji. U izradi okvirnog urbanističkog plana, na osnovu međunarodnog konkursa, učestvovali su poljski arhitekta Adolf Ciborovski,³⁴ atinska firma *Doxiadis* i Urbanistički zavod Skoplja.³⁵ Okvirni urbanistički plan je uključivao preporuke Deperua. Privremena naselja su bila postavljena dalje od centra, sa velikim prostorima između njih i duž Vardara.³⁶ Stvaranje konačnog urbanističkog plana je zahtevalo ispunjenje nekoliko preduslova, od kojih je najvažniji bio izrada potrebnih geoloških studija i regulacija Vardara. Geološka studija je bila poverena Zavodu međunarodne tehničke saradnje (ZAMTES)³⁷ i predstavniku UNESCO-a Morisu Rotivalu, a završena je u janu-

³¹ Deperu, koji je bio angažovan u saniranju posledica zemljotresa u Japanu, Sovjetskom Savezu i Maroku, brzo je procenio stanje u Skoplju. Stručnjak UNESCO-a je preporučio da se privremena naselja montiraju dalje od centralnog područja, kako zbog ruševina, tako i zbog širenja grada, što je predstavljalo uvod u budući urbanistički plan, čijoj je realizaciji pomogao UNESCO. Takođe, Deperu je preporučio popravke oštećenih zgrada, postavljanjem novih stubova na već postojećim – čime je tvrdio „biće to još čvrstija gradnja”. Deperu je pre svega isticao da nove gradnje ne dolaze u obzir pre regulacije Vardara, koji je 1962. godine poplavio Skoplje. – *Nova Makedonija*, 13. 8. 1963, 1.

³² Mihađ Mujanović, *I zemlja se potrese. Odjek zemljotresa u Skoplju 1963. godine i Bosanskoj krajini 1969. godine* (Sarajevo: UMHS, 2019.), 69; DARSMS-OS, 79, 1, 662.

³³ Sydney D. Bailey and Sam Daws, *The Procedure of the UN Security Council* (Oxford: Oxford University Press, 1998), 334.

³⁴ Adolf Ciborovski je učestvovao i u projektu između Jugoslavije i UNDP o prirodnom razvoju Južnog Jadrana. U periodu od 1967. do 1970. godine Ciborovski je izradio plan o razvoju ovog regiona sa ciljem osposobljavanja za aktivni turizam. – AJ, 319, 51, *Ugovor između SIV-a i UNDP*, str. 1–3.

³⁵ AJ, 526, 1, 230.

³⁶ Deperu je u intervju koji je dao za *Novu Makedoniju* rekao da se katastrofa treba iskoristiti i da se gradu omogući funkcionalan prostor za parkove i industrijski razvoj. „Voleo bih i da Pariz ima takve zelene prostore”, istakao je francuski stručnjak. Principi prema kojima se urbanistički plan stvarao imali su za cilj poboljšanje prostornih, socijalnih i ekonomskih uslova u Skoplju. – AJ, 526, 1, 109.

³⁷ ZAMTES je bila institucija osnovana 1952. godine. Finansije i ekspertsku podršku za osnivanje ZAMTES-a pružio je Specijalni fond UN. ZAMTES je bila jedna od vodećih jugoslovenskih institucija za saradnju sa specijalizovanim agencijama UN, a time i sa JNK i UNESCO-om – AJ, 319, 51, *Sprovođenje zaključaka Aide-mémoire potpisanog između Malcoma Adishesiah i Marka Bulca*.

aru 1965. godine.³⁸ Paralelno sa geološkom studijom, zahvaljujući angažmanu stručnjaka Nikolasa Ambresisa iz Londona, UNESCO je omogućio izradu i finansiranje kompletnog plana regulacije Vardara. Bez regulacije Vardara bilo kakva gradnja bila je bespredmetna, jer bi gradnje bile nebezbedne.³⁹ UNESCO je početkom 1965. godine raspisao međunarodni konkurs za izradu finalnog urbanističkog plana centralnog područja Skoplja. Ukupno je bilo podneto osam idejnih rešenja, od kojih četiri iz inostranstva, a četiri iz zemlje.⁴⁰ Odlukom žirija pobedio je projekat koji je ponudio japanski arhitekta Kenzo Tange, čiju su realizaciju pomogli svi učesnici konkursa, kao i Adolf Ciborovski.⁴¹

Vajsmanov predlog, spomenut u radu, da se Univerzitetu u Skoplju dodele stipendije za usavršavanje seizmologa, zbog velike internacionalizacije skopske tragedije,⁴² prerastao je u projekat UNESCO-a o osnivanju Seizmološkog instituta u Skoplju. U februaru 1964. godine stalna predstavница Jugoslavije u UNESCO-u Ljubica Stanimirović je održala sastanak sa Sudir Senom,⁴³ direktorom tehničke pomoći UN. Kada je Stanimirovićeva izložila potrebu za seizmologa u Skoplju i pomenula Vajsmanovu prvobitnu ideju, Sen je iskazao veliko interesovanje i obećao Skoplju Seizmološki institut.⁴⁴ Sen je obezbedio 40.000 dolara, a opremom i stručnjacima pri osnivanju instituta, osim Sovjetskog Saveza, pomogli su i Bugarska, Rumunija, Grčka, Turska i Albanija, budući da je institut imao regionalni značaj.⁴⁵

³⁸ AJ, 526, 1, 51.

³⁹ *International Seminar on Earthquake Engineering* (Paris: Unesco, 1968), 55–58; AJ, 526, 3–20–50; AJ–526, 1, 107.

⁴⁰ Iz Jugoslavije na konkursu su se prijavili: Urbanistički zavod Beograda, arhitekta Đorđević; Direkcija za izgradnju Ljubljana i grupa „Ravnika” sa arhitektom Josipom Venclerom; Urbanistički institut Zagreb sa idejnim rešenjem arhitekta Radovana Miševića i Makedonija-Projekt, sa arhitektom Vasilom Brezovskim. Inostrani arhitekti koji su se prijavili na konkursu su bili: Kenzo Tange, Japan; Luigi Piccinato, Italija; Jo van den Broek, Holandija i Moris Rotival, SAD. – *Your aid to Skopje, the shaping of the central area* (katalog), ed. Ivan Toševski (Skopje: Gradsko sobranie na Skopje, 1966)

⁴¹ AJ, 526, 3, 165.

⁴² U cilju dodatnog skretanja pažnje javnosti na skopsku katastrofu, a time i pribavljanje pomoći, UNESCO je organizovao izložbu „Skoplje pre i nakon zemljotresa” koja se održala u Bordou. – AJ, 318, 251, *Stalna delegacija SFRJ pri UNESCO, drugu Krste Crvenkovski*, 1.

⁴³ Pre sastanka sa Senom, Stanimirović je od JNK u Beogradu potražila video-materijal o skopskom zemljotresu, koji je bio dostavljen u vidu dokumentarnog filma na traci od 16 mm. – AJ, 318, 251, *Pismo Stalnog predstavnika SFRJ pri UNESCO, Ljubice Stanimirović*.

⁴⁴ Nakon sastanka između Ljubice Stanimirović i Sudhir Sena bio je ugovoren susret između Sena i jugoslovenskog ambasadora u Parizu Mite Miljkovića. Nakon izlaganja Sena u vezi sa planom za izgradnju instituta u Skoplju, Miljković je prešao na političke teme i rekao da se radije poboljšanju Nehruovog zdravlja, na čemu je Sen rekao da Nehru koči Indiju u razvoju i ne dozvoljava mladim i progresivnim snagama da rukovode zemljom. Stanimirovićeva je hitno promenila temu uočavajući neprijatnost koja je nastala. – AJ, 318, 251, *Zabeleška o razgovoru Stalnog predstavnika Ljubice Stanimirović i predstavnika tehničke pomoći Sudhir Sen*, 1–6.

⁴⁵ Seizmološki institut je bio otvoren u toku maja 1965, a u narednim godinama, u okviru njegovog rada, bilo je objavljeno nekoliko stručnih publikacija i održano nekoliko regionalnih konferencija u organizaciji nacionalnih komisija za UNESCO. – AJ, 319, 51, *Sprovođenje zaključaka potpisanih između M. Adiseshiah i M. Bulca*.

Razmena stipendista i stručnjaka

Najznačajnija komponenta saradnje Jugoslavije i UNESCO-a je bila razmena stipendista i stručnjaka. Mogućnost stručnog usavršavanja je bila šansa da se upoznaju nove kulture, dožive nova iskustva, usvoje nove ideje, proširi ekspertiza u određenoj oblasti itd.⁴⁶ Dobijanje stipendije u inostranstvu je bilo moguće ostvariti preko nekoliko vladinih i međunarodnih organizacija.⁴⁷ Jugoslovenski kandidati za stipendije UNESCO-a, na osnovu ugovora između ZAMTES-a, stipendiste i SSOK-u, dobijali su punu podršku nadležnih institucija prilikom izrade aplikacije za stipendiju. Kandidat je morao da preuzme određene obaveze,⁴⁸ a i bezbednosna provera je bila obavezan postupak prilikom dobijanja stipendije. Aplikacija koju je UNESCO tražio je bila dostupna na engleskom i francuskom jeziku.⁴⁹ Najzahtevniji deo aplikacije je predstavljao studijski plan u kome je kandidat morao da objasni šta tačno želi da istražuje ili izučava, kao i u kojim centrima ili univerzitetima i kod kojih stručnjaka. Aplikacije je Nacionalna komisija dostavljala šefu Odseka za stipendije i međunarodnoj službi za razmenu pri UNESCO-u.⁵⁰

Od mnogobrojnih stipendija koje je UNESCO dodelio izdvojićemo studijsko putovanje Dušana Bibera, kao izuzetno važno za jugoslovensku istoriografiju. Institut za društvene nauke u Beogradu, u okviru radnog plana za 1960. godinu, pripremao je monografiju *Jugoslavija i Nemačka 1918–1941*. Po preporuci Tomice Nikčevića, upravnika Odeljenja za istorijske nauke u Institutu za društvene nauke, Biber je aplicirao u JNK i dobio šestomesečnu stipendiju u SR Nemačkoj i Velikoj Britaniji.⁵¹ Biber je septembra

⁴⁶ Перишић, *Ог Сѣаљина ка Сарѣру*, 9–10.

⁴⁷ Fordova fondacija, Leaders' Exchange program, Fulbrajtov program, Humboltova fondacija, specijalizovane agencije UN, među kojima i UNESCO i bilateralni ugovori, o stipendiranju u stranim zemljama. Opširnije videti: Перишић, *Ог Сѣаљина ка Сарѣру*; Radina Vučetić, „Američke stipendije u Jugoslaviji 50-ih i 60-ih godini XX veka”, *Tokovi istorije*, br. 2 (2019): 135–165.

⁴⁸ Kandidati su bili zaduženi u toku boravka u inostranstvu da vode radni dnevnik, da regulišu zakonske obaveze oko odsustvovanja sa radnog mesta, da se jave najbližem DKP-u, a nakon povratka da izrade kompletan izveštaj o boravku u inostranstvu. Nakon specijalizacije se kandidatu određivao praktični zadatak. – AJ, 318, 247, *Ugovor između ZAMTES-a i stipendista*, str. 1–3.

⁴⁹ AJ, 318, 247, JNK za UNESCO, konkurs za stipendije.

⁵⁰ AJ, 318, 247, Ignacio Dandolo do Stalnog predstavnštva SFRJ pri UNESCO.

⁵¹ Dušan Biber, iako je bio uhapšen 1948. godine prilikom rezolucije Informbiroa, ipak je dobio saglasnost bezbednosnih organa za stipendiju, što u drugim slučajevima informbirovaca nije bilo slučaj. Tako je godinu dana kasnije Svetislav Vanov, asistent Medicinskog fakulteta u Skoplju, bio odbijen pod naznakom da je bio informbirovac. – AJ, 318, 247, 1, *Institut za društvene nauke do Nacionalne komisije za UNESCO*; AJ, 318, 247, Spisak kandidata za stipendije 62/63; Zdenko Čepić, „Dr. Dušan Biber (1926–2020)”, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60/1 (2020): 209–215.

1960. godine otišao u Nemačku, gde je posetio pet institucija,⁵² a zatim u Veliku Britaniju gde je posetio četiri kulturne ustanove.⁵³ Prilikom povratka u Jugoslaviju, marta 1961, Biber se u Parizu susreo sa Ignacijem Dandolom, šefom Odseka za stipendije UNESCO-a. Saopštio mu je utiske da mu je čitavo istraživanje bilo veoma korisno, ali i da ima nameru da opet aplicira (u SAD). Dandolo je dao saglasnost i rekao da bi njegov odsek podržao ponovno stipendiranje. Biber je odmah po povratku o ovome obavestio Nacionalnu komisiju. Međutim, odbijen je zbog prakse da se stipendija ne dodeljuje dvaput istim ljudima.⁵⁴ Biber je ipak svoju nameru ostvario preko Fordove fondacije. Sa studijskog putovanja u Velikoj Britaniji i SR Nemačkoj, Biber je doneo: mikrofilmovanu arhivsku građu; 161 mikrofilm novina; nekoliko doktorskih disertacija; knjige, itd.⁵⁵ Efekat Biberovih stipendijskih putovanja ogledao se u obimnoj i plodnoj aktivnosti autora u narednim godina, koja je bila od izuzetnog značaja za jugoslovensku istoriografiju.⁵⁶

Interesovanje za dobijanje stipendije je bilo veliko budući da su one pružale odličnu mogućnost stručnog usavršavanja. Uviđajući mogućnost sticanja stručnih kadrova, u skladu sa principima UNESCO-a koji su dozvoljavali kreativnost u smislu izbora studijske teme, republički sekretarijati su za program stipendista za 1965. i 1966. godinu poslali JNK svoje predloge – prema svojim potrebama.⁵⁷ Jugoslovenska nacionalna komisija je u koordi-

⁵² Institut za savremenu istoriju Minhen (Institut für Zeitgeschichte München); Federalno ministarstvo inostranih poslova, politički arhiv Bon (Auswärtiges Amt, Politisches Archiv Bonn), gde se Biber susreo sa Fricom Epštejnom, kojeg je naveo i u studijskom planu; Institut za svetsku privredu Kil (Institut für Weltwirtschaft); Institut za spoljnu politiku (Institut für Auswärtige Politik); Berlin dokument centar (Berliner Dokumentenzentrum). Pri poseti Berlinu i američkoj misiji koja je krajem Drugog svetskog rata zaplenila arhivske jedinice koje je Biber istraživao bio je i fond Himlerovog štaba, koji je sadržao podatke o posetama Pavla Karađorđevića i Milana Stojadinovića nacističkoj Nemačkoj. Takođe, u Berlinu se susreo sa profesorom Džeјmsom Bedijem, rukovodiocem američkog centra, i zajedno s njim posetio biblioteku Humboltovog univerziteta. – AJ, 318, 250, *Izveštaj u vezi realizacije stipendije dodeljene 1960*, 1–4.

⁵³ Kraljevski institut za međunarodne odnose u Londonu (The Royal Institute of International affairs London); *St. Antony College*; *The Wiener Library*; *The British Museum*. – AJ, 318, 250, *Izveštaj u vezi realizacije stipendije dodeljene 1960*, 5–8.

⁵⁴ AJ, 318, 247, Institut društvenih nauka do Saveznog Sekretarijata za obrazovanje i kulturu, 6. 10. 1962.

⁵⁵ AJ, 318, 250, *Izveštaj u vezi realizacije stipendije dodeljene 1960*, 9.

⁵⁶ „Osebna bibliografija za obdobje 1945–2020”. Datum pristupa 9. 9. 2024. https://bib.co-biss.net/bibliographies/si/webBiblio/bib201_20240929_141526_02176.html.

⁵⁷ Programi poslani od Slovenije, Srbije i Hrvatske potraživali su veliki broj stručnih putovanja u svrhu poboljšanja kapaciteta prvenstveno obrazovnih institucija. Programi poslani iz Makedonije i Bosne i Hercegovine izražavali su veću potrebu za opremom, ali takođe u obrazovnim institucijama. Crna Gora nije poslala program. – AJ, 318, 247, *Dopis SR Slovenije za program UNESCO 1965/1966*, 1–9; AJ, 318, 247, *Dopis SR Makedonije za program UNESCO 1965/1966*, 1–3; AJ, 318, 247, *Dopis SR Bosne i Hercegovine za program UNESCO 1965/1966*, 1–12; AJ, 318, 247, *Dopis SR Hrvatske za program UNESCO 1965/1966*, 1–17; AJ, 318, 247, *Dopis SR Srbije za program UNESCO 1965/1966*, 1–24.

naciji sa Stalnim predstavništvom u Parizu činila velike napore da omogući što veći broj stipendija za Jugoslaviju.⁵⁸ Pored slanja jugoslovenskih stipendista na usavršavanje, postojala su još dva segmenta u vezi sa stipendiranjem. Prvi segment su bile stipendije UNESCO-a za posetu Jugoslaviji, koje su bili atraktivne studentima iz zemalja u razvoju.⁵⁹ Drugi segment je bila potreba Jugoslavije za posetama određenih stručnjaka, koji su bili od izuzetnog značaja, naročito u pravcu jačanja institucija i njihovog kapaciteta.⁶⁰

⁵⁸ Tako se na primer UNESCO obratio JNK i saopštio da ima još četiri stipendije koje su nedodeljene i da bi ih stavio na raspolaganje Jugoslaviji. – AJ, 318, 247, *Dopunjena lista stipendista*, 1.

⁵⁹ U periodu od 23. septembra do 29. oktobra 1962. u Jugoslaviji je boravilo 17 stipendista iz Etiopije, Gane, Liberije, Nigerije, Sudana, Somalije i Sijera Leonea, obučavajući se u domenu obrazovanja. Pre Jugoslavije, afrički stipendisti su bili pet nedelja u Velikoj Britaniji i Danskoj, a završetak studijskog putovanja je bio predviđen u Turskoj. Stipendisti su boravili u Ljubljani, Bledu, Zagrebu, Rijeci, Dubrovniku, Mostaru, Sarajevu, Novom Sadu i Beogradu. – AJ, 319, 51, Boravak u Jugoslaviji grupe UNESCO-vih stipendista iz afričkih zemalja. Veliki broj afričkih studenata u Jugoslaviji bio je rezultat bilateralne saradnje jugoslovenske vlade sa afričkim državama i multilateralne saradnje u sklopu pokreta nesvrstanih. O afričkim studentima u Jugoslaviji videti: Nemanja Radonjić, „Studenti iz Afrike u socijalističkoj i nesvrstanoj Jugoslaviji: Prilog istraživanju slike Drugog”, *Godišnjak za društvenu istoriju* XXVII, sveska 3 (2021): 23–53.

U toku 1966. Jugoslavija je na jednomesečno usavršavanje primila Bernarda Teusea iz Konga i Mati Tange i Luka Baumnjemba iz Kameruna. Vlade Konga i Kameruna su preko UNESCO-a posebno izabrale Jugoslaviju kao mesto za usavršavanje, a stipendistima je bilo najavljeno da će nakon proučavanja jugoslovenskog obrazovnog sistema u svojim zemljama zauzeti visoke položaje u obrazovanju. Teuse, Tange i Baumnjemb su posetili: Radnički univerzitet „Đuro Salaj”, Zavod za stručno obrazovanje SR Srbije; Centar za stručno usavršavanje pri fabrici „Rade Končar” u Zagrebu; Radnički univerzitet „Moša Pijade”; Centar za usavršavanje pri fabrici „Litostroј” u Ljubljani itd. Program stipendista bio je organizovan od strane Miloša Žanka, člana Nacionalne komisije za UNESCO i predsednika Komisije za reformu školstva (1953–1958). Predstavnici Nacionalne komisije koji su organizovali boravak, obećali su slanje pomoći od dvadeset stipendija, štampanje deset udžbenika i opremanje tri učiteljske škole. Pomoć je bila isporučena 1967. godine, a ista je bila izdata u Zavodu za školsku opremu u Zagrebu. – AJ, 318, 247, Zabeleška o boravku trojice afričkih stipendista; Петровић Тодосијевић, *Реформа основношколској сисџема*, 68–76.

Heladio Ramirez Lopez, član Nacionalnog instituta meksičke omladine, boravio je u Jugoslaviji kao stipendista UNESCO-a u periodu od marta do maja 1962. Putovanje u Jugoslaviju imalo je za cilj upoznavanje jugoslovenskog državnog i društvenog sistema. Ramirez je još u Meksiku bio preporučen ambasadi FNRJ od strane Ariaga Rivere, koji je u izveštaju označen kao blizak čovek predsednika Lopeza Mateosa. Pre dolaska u Jugoslaviju, Ramirez je posetio Italiju, Francusku, Veliku Britaniju, Švajcarsku, Švedsku i Čehoslovačku. U Jugoslaviji je Ramirezov boravak bio organizovan od strane predstavnika Narodne omladine koja ga je smestila u studentski dom i dala dodatnih 30.000 dinara. Ramirez se kroz Jugoslaviju konstantno kretao zajedno sa grupom stranih novinara. – AJ, 318, 247, *Boravak Heladio Ramirez Lopeza u Jugoslaviji*. Kasnije je Ramirez postao guverner oblasti Oaksaka. Pokušali smo da intervjuišemo Ramireza, ali nam do danas nije odgovorio na poslati imejl.

⁶⁰ Potražnja za Uneskovim stručnjacima u Jugoslaviji nije bila pojava koja se koristila intenzivno kao slanje stipendista. Ipak, u pojedinim slučajevima bili su angažovani stručnjaci poput: Muloka Hauera, u školi za decu sa posebnim potrebama u Ljubljani; Krejga Fleminga sa Kraljevske škole rude (Royal School of Mines), na univerzitetima u Beogradu i Sara-

Regionalna saradnja nacionalnih komisija

Regionalizacija saradnje u okviru UNESCO-a bila je česta pojava,⁶¹ a ista je proizlazila iz raznovrsnosti dostupnih projekata; specifičnih problematika koje su obuhvatale određene regione; zatim potrebe za udruživanjem o pojedinim pitanjima itd. Tendencija regionalizacije aktivnosti UNESCO-a nije bila u duhu organizacije koja je težila globalizmu. Pitanja koja su se izdefinisala kao pogodna za regionalno združivanje odnosila su se na komparaciju različitih društvenih sistema;⁶² kulturnu razmenu; naučne skupove u oblasti društvenih nauka; reviziju školskih udžbenika istorije i geografije itd. Uprkos tome što je delovanje UNESCO-a bilo usmereno ka solidarnosti, međusobnom razumevanju, kulturnoj saradnji i razvoju, regionalno združivanje na Balkanu je neminovno dobijalo politički kontekst.

Osnovni cilj aktivnosti UNESCO-a na reviziji školskih udžbenika bio je učvršćivanje mira u svetu putem razvoja međusobnog razumevanja, a kao jedan od najboljih načina za postizanje ovog cilja viđeno je i poboljšanje udžbenika. UNESCO je u Parizu (1956), Tokiju (1958), Velingtonu (1960) i Goslaru (1962) organizovao simpozijume za poboljšanje školskih udžbenika u sklopu projekta „Uzajamno upoznavanje kulturnih vrednosti Istoka i Zapada”. Na ovim skupovima donesen je zaključak da je cilj postizanje „psihološke solidarnosti”. Skupovi su pozivali učesnike na pronalaženje: namernih grešaka, sa propagandističkim namerama, nesvesnih grešaka, predrasuda, tendencioznog iznošenja fakata, pogrđnih naziva, opštih tendencija superi-

jevu; Džona Barona sa Univerziteta u Lidsu na maksilofacijalnim klinikama u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani; N. S. Šakmaeva i E. T. Kostjaškina iz Sovjetskog Saveza, kao stručnjaka za unapređenje nastavno-naučnih metoda u obrazovanju koji su boravili u Zavodu za osnovno obrazovanje i obrazovanje nastavnika SR Srbije i Zavodu za školstvo u Zagrebu. – AJ, 318, 251, *Bilten Jugoslovenske nacionalne komisije za UNESCO*, 6 (1965): 26–37.

⁶¹ Kao primer regionalizacije u okviru UNESCO-a možemo smatrati reformu o izboru članova Izvršnog saveta, izglasanu na Petnaestoj generalnoj konferenciji u 1968. godini. Kako se broj članica znatno povećao, mnoge zemlje su svoj položaj smatrale neravnopravnim. Zbog toga je odlučeno da se članovi IS UNESCO-a biraju preko pet grupa. Prvu grupu su činile dvadeset jedna zapadnoevropska zemlja i šest drugih: SAD, Australija, Kanada, Turska, Izrael i Novi Zeland, sa ukupno devet mesta u IS-u. Druga grupa bile su: deset socijalističkih zemalja (uključujući i Jugoslaviju), sa tri mesta u IS-u. Treća grupa su bile: dvadeset i četiri zemlje Latinske Amerike, sa devet mesta u IS. Četvrtu grupu je predstavljalo devetnaest azijskih zemalja sa devet mesta u IS-u. Petu grupu su činile: arapske i afričke zemlje, sa jedanaest mesta u IS-u. Takođe, reformom je povećan broj članova IS-a od 30 na 34. Reforma nije odgovarala Jugoslaviji koja je zbog nesvrstane politike uvek bila defavorizovana u socijalističkom lageru. – AJ, 319, 52, Izveštaj sa Petnaestoj gen. konf.

⁶² Na generalnoj konferenciji 1965. godine doneta je rumunska rezolucija „Akcije regionalnog karaktera u cilju unapređenja dobrosusedskih odnosa među evropskim državama sa različitim društvenim uređenjem” koju su podržale: Austrija, Belgija, Bugarska, Danska, Finska, Mađarska, Švedska i Jugoslavija. – AJ, 319, 51, *Regionalna i Subregionalna saradnja evropskih država članica UNESCO*, 1.

ornosti itd., sa ciljem da se na njih ukaže i potom pristupi promeni. UNESCO je insistirao na tome da udžbenici imaju tendenciju međunarodnog razumevanja, kritičkog mišljenja i iznošenja kontroverznih pitanja.⁶³ Prva inicijativa za sastanak nacionalnih komisija balkanskih zemalja nastala je na sastanku Dobrivoja Sekulovića, sekretara ambasade FNRJ u Sofiji i Save Ganovskog, predsednika bugarske Nacionalne komisije za UNESCO.⁶⁴ U organizaciji Rumunije od 8. do 19. jula 1962. godine održan je prvi simpozijum na temu „Balkanske civilizacije”.⁶⁵ Nacionalna komisija za UNESCO u Rumuniji je takođe zaslužna za prvi sastanak balkanskih nacionalnih komisija koji se dogodio 1963. godine u Bukureštu.⁶⁶ Drugi sastanak se održao 1965. godine u Sofiji i tom prilikom se prvi put otvorilo pitanje revizije udžbenika.⁶⁷ Iako je prva jugoslovenska aktivnost u pravcu revizije udžbenika u sklopu UNESCO-a bio sastanak slovenačkog funkcionera u republičkom sekretarijatu za obrazovanje i kulturu 1965. godine u Trstu sa predstavnicima Italije i Austrije.⁶⁸ Ipak, prekretnica na ovom polju bila je dinamična regionalna konferencija baltičkih zemalja u junu 1966.⁶⁹ Iskustvo baltičkih zemalja je podstaklo

⁶³ AJ, 319, 51, Akcija UNESCO na revizije udžbenika; Dubravka Stojanović, *Prošlost dolazi. Promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2024), 9.

⁶⁴ AJ, 318, 252, *Zabeleška razgovora između D. Sekulovića i Sava Ganovski*, 23. 3. 1961, 1.

⁶⁵ Na simpozijumu su učestvovali: Albanija, Austrija, Bugarska, Francuska, Grčka, Mađarska, Irak, Iran, Italija, Liban, Poljska, Sirija, Čehoslovačka, Turska i Sovjetski Savez. Simpozijum je bio organizovan u dva dela: *Jedinstvo i raznolikost balkanskih civilizacija* i *Uloga Balkana u odnosima između Zapada i Istoka*. Predstavnici Jugoslavije Svetozar Radojčić i Franjo Barišić izvestili su SSOK o velikom broju referata sa propagandnom sadržinom, kao i o sukobu rumunskih i bugarskih predstavnika. – AJ, 318, 252, Savezni Sekretarijat za obrazovanje i kulturu, 4 (1963).

⁶⁶ Prvi sastanak u Bukureštu doneo je kulturnu razmenu u vidu organizacije Festivala balkanskog filma. Bilo je odlučeno da se festival organizuje svake godine i da se prikazuju albanski, bugarski, grčki, jugoslovenski, rumunski i turski filmovi. Za domaćina prvog festivala određena je Varna, gde su se prikazali jugoslovenski filmovi *Radopolje*, *Devojka bez momka*, *Metamorfoza* i *Poseta iz Svemira*. Drugi festival je održan u Turskoj, dok je Rijeka bila domaćin festivala 1969. godine. – AJ, 318, 251, *Bilten Jugoslovenske Nacionalne komisije za UNESCO*, 4 (1964): 4–5.

⁶⁷ Na drugom sastanku balkanskih nacionalnih komisija bili su predviđeni brojni zajednički projekti: *Antologija savremene književnosti*; *Pridružene škole*; izdanje balkanske poezije i proze; saradnja na restauraciji kulturnih spomenika, itd. – AJ, 318, 251, *Bilten Jugoslovenske Nacionalne komisije za UNESCO*, 5 (1965): 24–25.

⁶⁸ Jugoslovenski Zavod za proučavanje školskih i obrazovnih pitanja izvestio je JNK da nemaju posebne programe za proučavanje udžbenika. Razmena udžbenika bila je u domenu bilateralnih ugovora, a Zavod je istakao da je nenadležan i da nema finansijske mogućnosti za vođenje ovakvog projekta. Institut za pedagoška istraživanja SR Srbije je izrazio veću spremnost za saradnju na ovom polju, koje je bilo tretirano kroz prizmu prisustva Jugoslavije u udžbenicima Francuske, Italije, Turske, Kanade, Poljske, Bugarske, Grčke, Danske i Sovjetskog Saveza. – AJ, 319, 51, Akcija UNESCO na revizije udžbenika.

⁶⁹ U sklopu projekta UNESCO-a o *Pridružnim školama*, nacionalne komisije Danske, Finske, SR Nemačke, Norveške, Poljske, Sovjetskog Saveza i Švedske održale su uspešan skup na kome su donele školske udžbenike i analizirale iste u toku konferencije, a bilo je odlučeno

tursku Nacionalnu komisiju da organizuje konferenciju između skandinavskih i balkanskih nacionalnih komisija.⁷⁰ Pozitivno prvo iskustvo rezultiralo je novom konferencijom naredne 1968. Na sastanku jugoslovenske Nacionalne komisije je, aprila 1968, određena delegacija. Međutim, postavilo se pitanje kako će delegacija nastupiti. Izdvojila su se dva koncepta. Miloš Žanko⁷¹ je insistirao na otvorenom pristupu i iznošenju konkretnih primera u udžbenicima koji bi bili predmet diskusije. S druge strane, članovi Nacionalne komisije za UNESCO, Momčilo Peleš i Kavčić su istakli da je potrebna konsultacija sa republikama po pitanju država suseda, a naročito su izdvojili Bugarsku. Žanko je zatvorio sastanak tezom da je plan nepotreban i da na konferenciji treba da se prikaže način kako se u Jugoslaviji usvajaju nastavni planovi koji su bili u nadležnosti republika.⁷²

Politizacija nauke na Balkanu bila je pojava koju je zabeležio i Generalni direktor UNESCO-a Rene Mae u razgovoru sa Mirkom Tepavcem, sekretarom inostranih poslova, 1969. godine.⁷³ Naučna saradnja koja je na Balkanu započela rumunskom inicijativom i konferencijom 1962. godine nastavljena je u okviru AIESEE (International Association of South-East European Studies).⁷⁴ Prvi kongres AIESEE, koji je održan u Sofiji 1966. godine, podstakao je žestoku medijsku polemiku oko organizacije skupa. Grčki istoričari u atinskim novinama *Akropolis* i bugarski istoričar Dimitar Kjosev, rektor Sofijskog univerziteta, davali su javne izjave da će se na kongresu raspravljati o nacionalnim temama i promovisanju makedonske nacije. Ovakve najave podstakle su nemir naročito u partijskom vrhu SR Makedonije, koji je nastojao da jugoslovenski predstavnici na kongresu izađu sa ujedinjenim stavovi-

da se ovakve inicijative unaprede i da se i dalje razmenjuju udžbenici, da se usavršavaju nastavnici itd. Bilo je dogovoreno da se nova konferencija organizuje za dve godine, sa konkretnijom temom. – AJ, 319, 51, Regionalna konferencija baltičkih zemalja.

⁷⁰ Konferencija se održala od 11. do 16. 9. 1967, a učestvovali su: Bugarska, Danska, Finska, Island, Norveška, Rumunija, Švedska, Turska, Jugoslavija i Grčka. Jedino je Albanija otkazala učešće. Predstavnici jugoslovenske delegacije su bili Osman Đikić i Ksenija Gaćinović. – AJ, 319, 51, Konferencija predstavnika balkanskih i skandinavskih nacionalnih komisija.

⁷¹ O ulozi Miloša Žanka videti fusnotu 59.

⁷² AJ, 319, 51, *Zabeleška sa sednice koordinativnog odbora Jugoslovenske nacionalne komisije*, 5. 4. 1968, 1–6.

⁷³ AJ, 319, 52, *Zabeleška sa razgovora Tepavac–Maheu*, 23.5. 1969, 5.

⁷⁴ AIESEE sa podrškom UNESCO-a osnovana je prilikom prvog susreta balkanskih nacionalnih komisija u Bukureštu (1963). Udruženje se bavi unapređenjem balkanskih studija u oblasti društvenih nauka, a Jugoslavija je u cilju redovne saradnje u AIESEE-u 1963. godine osnovala Jugoslovenski nacionalni komitet za balkanologiju. U Nacionalnom komitetu za balkanologiju je učestvovao 21 naučnik, a za predsednika komiteta izabran je akademik Milutin Garašanin. AIESEE je od svog osnivanja do danas održao 13 kongresa. – AJ, 318, 251, *Bilten Jugoslovenske Nacionalne komisije za UNESCO*, 6 (1965): 11–13; AJ, 318, 252, Jugoslovenska nacionalna komisija za UNESCO, Međunarodna saradnja Balkanologa; Iacob C. Bogdan, „Southeast by Global South: The Balkans, UNESCO, and the Cold War”, in *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*, eds. J. Mark, A. M. Kalinovsky, and S. Marung (Indiana University Press: 2020), 251–270; Datum pristupa 13. 9. 2024. <https://www.sanu.ac.rs/en/member/garasanin-milutin-mladji>.

ma.⁷⁵ Reakcija Saveza komunista Makedonije podstakla je održavanje sastanka Komisije za međunacionalne odnose CK SKJ, na kom je vođena diskusija o potrebi za temeljnim pristupom jugoslovenske delegacije na kongresu u Sofiji. Za predsednika Jugoslovenske delegacije je bio imenovan Vasa Čubrilović. Tendencija politizacije kongresa koja je započela tvrdnjama da će se na kongresu promovisati makedonska nacija i njene pretenzije prema Grčkoj i Bugarskoj uzburkala je i odnose Atine i Sofije. Ipak, uz posredstvo ambasadora UN, najave o politizaciji kongresa su bile umirene i započelo je isticanje naučnog karaktera skupa.⁷⁶ Politizacija naučne saradnje je bila neminovna pojava,⁷⁷ ali je preovlađivao duh UNESCO-a koji je težio zajedničkom učešću u mnogim projektima u kojima su sve balkanske države imale koristi. Jugoslavija je u kulturnoj diplomatiji i UNESCO-u videla najbolju mogućnost za uspostavljanje saradnje sa susedima i njenog produbljivanja u svim oblastima.⁷⁸

Kulturna saradnja i program za zaštitu spomenika kulture

Delovanje UNESCO-a na polju kulturne razmene i zaštiti spomenika kulture predstavljalo je osnovnu aktivnost ove specijalizovane agencije. Gajeći raznoliku baštinu spomenika kulture, kulturne posebnosti i različiti-

⁷⁵ DARSM, Sojuz na komunisti na Makedonija (427), 158, 106–153, 3. *sastanok na Komisija na CK SKM, za istorija, ideološko obrazovanie na členovite i idejni problemi vo kultura i obra-zovanie*, 21. 1. 1966.

⁷⁶ Kako je rok za prijavljivanje kandidata bio do februara 1966. godine, partijski rukovodioci u Makedoniji nisu imali mnogo izbora, naročito u okolnostima gde se potencirala indife-rentnost Jugoslovenskog nacionalnog komiteta za balkanologiju. Ono što je moglo da se uradi, bilo je koordinisanje makedonskih predstavnika i lični pristup ostalim učesnicima iz Jugoslavije. – DARSM, 427, 149, 15–20, 22. Sednica na IK na CK SKM, 5.3.1966. Pred-stavnici Jugoslavije na kongresu su bili: Branislav Đurđev, Milan Živanović, Sergije Dimi-trijević, Vladimir Stojančević, Ljiljana Aleksić Pejčević, Niko Martinović, Branko Pavićević, Hamdija Kapidžić, Danica Milić, Bogdan Krizman, Mihailo Apostolski, Orde Ivanovski, Aleksandar Matkovski, Blaže Koneski, Olivera Jašar-Nasteva i Mihail Petruševski. Sam rad kongresa bio je organizovan u četiri sekcije: *Narodi Jugoistočne Evrope i njihova uloga u istoriji: Antika, Srednji vek, Moderna i Savremena epoha; Razvoj literature Jugoistočne Evro-pe i veze sa drugim literaturama; Zajedničko i specifično u umetnostima balkanskih država od XVI. do XVIII. veku i Osnovni problemi balkanske lingvistike*. Za predsednika kongresa je izabran Ljubomir Krstanov, predsednik Bugarske akademije nauka, a učestvovali su: Bu-garska, Albanija, Grčka, Rumunija i Turska. – AJ, 318, 251, *Bilten JNK za UNESCO*, 6 (1965): 5–7; DARSM–427–157, 65–70, 6. *sednica na Komisija za odnosi pomeđu republikite, naciite i narodnostite*, 21. 4. 1966; Evgenija Kalinova, *Bugarska kultura i politički imperativ (1944–1989)* (Sofija: Paradigma, 2011), 170–290.

⁷⁷ Povodom 1100 godina od smrti Svetog Ćirila u julu 1968. godine, u sedištu UNESCO-a u Parizu, od strane bugarskog predstavnika Vladimira Topčenarova je bila organizovana promocija njegove publikacije o Svetim Ćirilu i Metodiju. Jugoslovenski predstavnik Du-ško Popovski je odbio da prisustvuje promociji, a publikaciju je poslao akademiku Đorđu Radojčiću, koji ju je ocenio kao propagandističku i tendencioznu. – AJ, 319, 52, *Zabeleška sa razgovora Tepavac–Maheu*, 23. 5. 1969, 3.

⁷⁸ AJ, 319, 52, *Savezna skupština, 38. sednica prosvetno-kulturnog veća*, 21. 3. 1969, 1–5.

tosti, Jugoslavija je bila jedna od zemalja koja je privukla interesovanje UNESCO-a.⁷⁹

Na Šezdeset i trećoj sednici Nacionalne komisije za UNESCO (mart 1961) predmet razgovora je bila aktivnost Jugoslovenskog nacionalnog centra za Međunarodni pozorišni institut (International Theatre Institute – ITI)⁸⁰ povodom organizacije Međunarodnog dana pozorišta. Marko Ristić, predsednik JNK, ustanovio je potpunu neaktivnost Jugoslovenskog nacionalnog centra za ITI, naročito nakon organizacije međunarodnog kongresa ITI u Dubrovniku (1955). Nacionalna komisija je potražila od Saveza dramskih umetnika da predloži nove članove ovog centra, čime bi se on reaktivirao u cilju korišćenja brojnih projekata koje je ITI nudio.⁸¹ Jugoslavija je takođe najavila svoje učešće na međunarodnom skupu koji je organizovao UNESCO povodom „10 godina filma o umetnosti”. Za ovaj skup JNK je odredila film „Srednjovekovne freske u Makedoniji”, kratkometražni film u produkciji *Vardara*, koji je u koloru bio prikazan u Parizu.⁸² Izbor filma je prikazao celom UNESCO-u veliku baštinu freski i ikona u Jugoslaviji. Ostavljajući veliki utisak, tokom šezdesetih godina, naročito u sklopu aktivnosti očuvanja kulturnog nasleđa, Jugoslavija je koristila nekoliko stipendija i primila nekoliko eksperata koji su radili na prezervaciji ikona i fresaka.

Aktivnost UNESCO-a se posebno isticala u dodeljivanju stručnih publikacija i knjiga, za koju je organizacija uspostavila sistem takozvanih bonova koje su države članice kupovale i potom dodeljivale domaćim institucijama, sa mogućnošću da izaberu potrebne materijale. JNK je za 1963. godinu dobila bonove u vrednosti od 15.000 dolara, sa kojima je mogla nabaviti: knjige, mikrofilmove, umetničke reprodukcije, geografske karte, muzičke ploče, itd.⁸³ Takođe, u toku 1961. i 1962. godine UNESCO je dodelio pomoć

⁷⁹ *The UNESCO Courier*, zvanično glasilo ove specijalizovane agencije, objavilo je naslovnu stranu sa natpisom *Yugoslavia: a kaleidoscope of cultures*. Naslovna fotografija je bila freska iz manastira Svetog Andreja, blizu Skoplja. Freske su, kako ćemo u daljem toku rada videti, posebno budile interes UNESCO-a. – *The UNESCO Courier: a window open on the world* XXXIII (1980): 11.

⁸⁰ ITI je podorganizacija UNESCO-a, formirana 1948. godine, sa centrima u velikom broju zemalja članica. Cilj ITI-ja je ostvarivanje principa UNESCO-a preko kulture i umetnosti. – <https://www.iti-worldwide.org/iti.html>, datum pristupa 22. 2. 2025.

⁸¹ Savez dramskih umetnika uputio je dopis republičkim sekretarijatima za obrazovanje i kulturu koji su poslali svoje predloge, među kojima je bio i veliki broj poznatih glumaca, režisera, scenarista, pisaca i producenata. – AJ, 318, 251, *Zapisnik sa LXIII. sednice Jugoslovenske nacionalne komisije za UNESCO*, 1–13.

⁸² AJ–318–252, *Vardar* film do Jugoslovenska nacionalna komisija za UNESCO, 21. 1. 1963.

⁸³ Za opremanje tek otvorene čitaonice u Domu štampe iskorišćeni su bonovi Nacionalne komisije. Pored konkretnih institucija koje bi se obratile za pomoć, ostatak bonova JNK je sama trošila, a materijale deponovala u Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković” u Beogradu, Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu i Narodnoj i Univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani. – AJ, Savezni savet za obrazovanje i kulturu (319), 53, Zabeleška Jugoslovenske nacionalne komisije za UNESCO; AJ, 319, 51, Jugoslovenska nacionalna komisija za UNESCO, kupovina bonova; AJ, 318, 252, KC Beograd do Jugoslovenske nacionalne komisije za UNESCO, 2. 2. 1963.

od po 3000 dolara za organizaciju međunarodnih skupova: „O rukovodioci-ma mladinskih akcija”, „O nastavi prirodnih nauka u školi” i „Jugoslovensko-italijanski skup o uzrocima industrijalizacije”. Dodatno je dodeljeno i 2200 dolara za nabavku reprodukcione opreme u jednoj galeriji.⁸⁴

Zaštita spomenika kulture i raznih kulturnih spomenika bila je jedna od najplodotvornijih aktivnosti UNESCO-a. Pored interesa za freske u sred-njovekovnim manastirima u Jugoslaviji, UNESCO je u toku šezdesetih godina otpočeo dve velike akcije, na svetskom nivou, za očuvanje spomenika kultu-re. Aktivnosti na ovom polju počele su Haškom konvencijom (1954).⁸⁵ Po-četkom ovih aktivnosti, prema ranijoj praksi, započelo je formiranje doma-ćih institucija čija je obaveza bila da se bave nadležnim pitanjima zaštite kul-turnih dobara. Tako je osnovana Nacionalna komisija za zaštitu spomenika kulture – IKOMOS (International Council on Monuments and Sites – ICOMOS).⁸⁶ Osnivanjem Centra za konzervaciju i restauraciju kulturnih do-bara u Rimu od strane UNESCO-a (1956) omogućen je sistematičniji pristup ovom veoma kompleksnom pitanju.⁸⁷ Kao jedan od prvih problema postavilo se pitanje koji bi se stručnjaci uputili u ratne zone, gde su ugroženi spomenici kulture. Za rešenje ovog problema ICOMOS i Centar u Rimu, prema utvrđe-nim kriterijumima, održavali su stalni spisak sa članovima nacionalnih ko-misija koji su bili prijavljeni kao komesari, a u slučaju akcije bili su angažo-vani u spasavanju kulturnih dobara, uključujući i onih u ratnim zonama.⁸⁸

⁸⁴ AJ, 319, 52, *Pomoć UNESCO Jugoslaviji, Izveštaja sa 11. generalnoj konferenciji UNESCO-a*, 1–9.

⁸⁵ Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučajevima oružanih sukoba predstavljala je je-dan od niza dokumenta i aktivnosti koje je UNESCO preuzeo na polju zaštite kulturnih dobara. UNESCO je do 2006. godine doneo 18 akata; 11 preporuka; pet konvencija i dva protokola, koji se odnose na: principe pri arheološkim istraživanjima; dostupnost muzeja; zaštitu pejzaža i prirodnih predela; prevenciju ilegalnog izvoza, uvoza i prenos vlasništva kulturnih dobara; zaštitu kulturnih dobara ugroženih od javnih radova itd. Haška konven-cija je bila ratifikovana od strane Jugoslavije 1956. godine. – Lidija Topuzovska i Jovan Ristov, *Temeljni akti na UNESCO za zaštitu na kulturnoto nasledstvo* (Skopje: Makedonski nacionalne komitet za spomenici i mesta – ICOMOS, 2006).

⁸⁶ JNK, saglasno intenzivnom radu UNESCO-a na polju zaštite spomenika kulture, imala je obavezu da koordinira velikim brojem institucija koje su bile povezane sa kulturnim do-brima i njihovom konzervacijom. Institucije koje su imale nadležnost u ovom sektoru bile su: Savez mauzolejskih društva, Društvo konzervatora Jugoslavije, Savezni komitet za tu-rizam, Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture, Laboratorija za fizička i hemij-ska ispitivanja, Zavod za proučavanje spomenika kulture, Savez arhitekta Jugoslavije, Sa-vez likovnih umetnika, Savez muzejskih društva, Društvo arheologa itd. – AJ, 318, 252, *Zabeleška o sastanku Jugoslovenskoj Nacionalnoj komisiji za UNESCO*, 12. 7. 1963, 1–16.

⁸⁷ Predstavnici Jugoslavije u rimskom centru bili su promenljivi. Međutim, jedan od stalnijih posetilaca bio je Mihajlo Vunjak, šef laboratorije za fizička i hemijska ispitivanja. – AJ, 319, 51, Aktivnost Centra za konzervaciju i restauraciju u Rimu.

⁸⁸ Povodom ratifikacije Haške konvencije, Jugoslavija je osnovala Komisiju za sprovođenje konvencije koju su činili: Cvito Fisković, direktor Konzervativnog zavoda Split; Kacijan Anton, iz DSIP-a; Đorđe Bonačić, pukovnik JNA; Miodrag Simović, Sekretarijat opšte upra-ve; Zoran Petrović, arhitekt; Vlado Mađarić, predsednik ICOMOS Jugoslavije; Danica Abra-

Početak gradnje Asuanske brane na Nilu u Egiptu bio je prva velika akcija UNESCO-a na svetskom nivou. Uništenje spomenika i hramova u gornjem Nilu, zbog gradnje brane na granici Egipta i Sudana, bio je poziv za veliku kampanju ove specijalizovane agencije.⁸⁹ Akcija spasavanja spomenika u Nubiji popularizovala je rad UNESCO-a koji je svake godine sprovodio međunarodnu kampanju za očuvanje spomenika. U sklopu ove aktivnosti nacionalne komisije su bile zadužene da sprovedu predavanja u školama, izložbe, prikazivanje filma o akciji u Nubiji itd.⁹⁰ Uspeh nubijske kampanje dao je snažan podsticaj širenju aktivnosti UNESCO-a za očuvanje kulturnih spomenika. Druga akcija je bila podstaknuta poplavama 1966. godine koje su pokrenule hitnu potrebu za intervencijom u Veneciji i Firenci, gde je bilo potrebno organizovati složenu operaciju podvodnih istraživanja.⁹¹ Jugoslavija u ovom projektu nije učestvovala intenzitetom sa kojim je učestvovala u akciji spasavanja spomenika u Nubiji, gde je poslat daleko veći broj stručnjaka, kao i finansijska sredstva.⁹²

Jugoslavija je u toku šezdesetih godina koristila zainteresovanost UNESCO-a za zaštitu kulturnih dobara, pored interesovanja za freske, i na druge načine. Jedan od načina na koji je Jugoslavija pristupila ovim aktivnostima odnosio se na slanje eksperata i proširivanje stručnosti na polju konzervacije spomenika. U toku 1968. godine Vlado Mađarić je bio na specijalizaciji u SSSR-u, gde je posetio Lenjingrad, Rostov i Suzdal, kao i niz konzervatorskih institucija i lokaliteta.⁹³ IKOMOS je nakon ovog putovanja dobio od JNK 350.000 starih dinara za organizovanje boravaka sovjetskih stručnjaka u Jugoslaviji.⁹⁴

mović, Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu, i Radomir Anđelić, član Nacionalne komisije za UNESCO. Za komesare su bili izabrani Vlado Mađarić i Cvito Fisković. – AJ, 319, 51, *Sprovođenje Konvencija za zaštitu kulturnih dobara*, 1–4.

⁸⁹ Opširnije o akciji spasavanja spomenika u Nubiji videti: Nemanja Radonjić, „Duh zajedništva? Jugoslavija i UNESCO u akciji spašavanja spomenika stare Nubije tokom šezdesetih godina XX. veka”, u *Under the Spotlight. Ancient Egyptian Collections in the Museums of Serbia*, katalog (Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2019), 41–47.

⁹⁰ AJ, 318, 252, *Informacija o sprovođenju Međunarodne kampanje za spomenike u Jugoslaviji*, 1–2.

⁹¹ U vezi sa ovim ispitivanjima razgovarali su prilikom posete Beograda, Rene Mae, generalni direktor UNESCO-a i Mirko Tepavac, sekretar za inostrane poslove. Tepavac je obavestio Maea da bezbednosni organi smatraju podvodna ispitivanja u Veneciji opasnim za Jugoslaviju. – AJ, 319, 52, *Zabeleška sa razgovora Tepavac–Maheu*, 23. 5. 1969, 6.

⁹² Slovenj Gradec je za akciju UNESCO-a u Firenci i Veneciji donirao postavku gradskom Muzeju umetnosti u Firenci. – AJ, 319, 51, *Informacija o pomoći Slovenj Gradecu, Firenci i Veneciji*.

⁹³ Vlado Mađarić je bio profesor i predsednik Nacionalnog komiteta za IKOMOS, a u vremenu od 1965. do 1972. godine bio je član Nacionalne komisije za UNESCO. – Franjo Vrtulek, „Vlado Mađarić – Poznati i priznati zaštitar spomenika kulture: u povodu 90. obljetnice rođenja i 20. obljetnice smrti”, *Podravski zbornik*, br. 31 (2005): 122–125.

⁹⁴ Sovjetski stručnjaci Ivan Vasiljevič, Petar Andrejevič i Galina Pugačenkova došli su u Jugoslaviju u toku 1969. godine. – AJ, 319, 51, *Informacija za Međunarodni simpozijum za spomenike kulture i društvo*.

Program UNESCO-a za 1965/6. godinu bio je prilika da se traži pomoć u oblasti zaštite kulturnih dobara, za čime je naročitu potrebu izrazila SR Hrvatska. Milka Planinc, republički sekretar za školstvo i obrazovanje, u dopisu JNK i SSOK-u izložila je probleme oko arhivske građe u Hrvatskoj. Ona je istakla problem u Zagrebačkoj biblioteci, za koju je rekla da ima preko 700.000 svezaka i materijala, a koji se čuvaju u nepogodnim uslovima. Situacija je bila još gora u drugim manjim bibliotekama i arhivama: Dubrovniku, Rijeci, Splitu, Šibeniku, Zadru i Puli, gde su se javljali termiti koji su uništavali značajan materijal. Ovi problemi se nisu mogli rešiti usled nedostatka stručnih kadrova, koji bi podvrgli materijale lečenju, a zatim ih konzervirali. Takođe, sličan problem se javljao i sa tekstilnim predmetima, među kojima su najstariji bili iz VIII veka. Milka Planinc je hitno tražila stipendije za: lečenje, higijenu i restauraciju spisa i dokumenata na Institutu za patologiju knjiga u Italiji, zatim stipendije za usavršavanje restauracije tekstila u Francuskoj, Holandiji i Belgiji, kao i tri stipendije za istoričare umetnosti, koji bi se upoznali sa hemijskim postupcima prilikom konzervatorskih aktivnosti. Bila je potrebna i restauratorska oprema koja bi se dodelila biblioteci u Zagrebu, a služila bi za rešavanje problema u celoj Hrvatskoj.⁹⁵

Zaključak

Saradnja Jugoslavije i UNESCO-a bila je izuzetno plodna i odnosila se na veliki broj pitanja, koja su bila vidljiva u mnogim segmentima jugoslovenskog društva. U toku 1960-ih godina XX veka Jugoslavija je gradila svoju novu nesvrstanu spoljnopolitičku koncepciju, u čijoj je izgradnji UNESCO nudio velike mogućnosti, naročito u ostvarivanju uticaja u zemljama u razvoju. UNESCO je, pored tehničke pomoći, stipendiranja stručnjaka, saradnji u oblasti kulture, bio od velike pomoći i tokom prirodnih katastrofa. Takođe, UNESCO je odigrao i veliku ulogu u približavanju i razumevanju između susjednih zemalja i u širem regionu. UNESCO je odigrao posebno pozitivnu ulogu na polju zaštite kulturnih dobara, a takvi projekti su, osim u Jugoslaviji, bili sprovedeni širom sveta, gde su jugoslovenski stručnjaci takođe učestvovali.

Zemljotres u Skoplju ispoljio je u najboljem svetlu princip solidarnosti, koji je predstavljao osnovnu karakteristiku delovanja UNESCO-a. Specijalizovana agencija je pružila veliku pomoć Skoplju, koja se ogledala u obnovi škola, izradi urbanističkog plana, regulaciji Vardara, izradi idejnog rešenja o centralnom gradskom području i osnivanju seizmološkog instituta. Svojim doprinosom UNESCO je učinio Skoplje „gradom solidarnosti” i bio jedan od faktora koji je omogućio popularizaciju skopske katastrofe i veliki broj donacija koje su pomogle obnovu grada.

Nedostatak stručnih kadrova jugoslovenskog društva predstavljao je stalni izazov, koji je često usporavao društveni razvoj. Saradnja sa UNESCO-om

⁹⁵ AJ, 318, 247, *Dopis SR Hrvatske za program UNESCO 1965/1966*, 1–17.

nudila je velike mogućnosti za slanje stručnih lica na dousavršavanje i produbljivanje ekspertize. Stipendiranje je imalo još dva oblika saradnje: najpre dolazak stipendista iz zemalja u razvoju u Jugoslaviju, čime je Beograd širio svoj spoljnopolički uticaj, a potom i dolazak stranih stručnjaka u jugoslovenske institucije, sa ciljem jačanja njihovog kapaciteta.

Iako regionalizacija saradnje nije bila u duhu delovanja UNESCO-a, ipak je bilo izdvajanja pojedinih projekata, čija je regionalizacija bila neminovna. Kao takav primer izdvojila se revizija školskih udžbenika, koja je između susednih i suparničkih država predstavljala izazov, ali i put ka učvršćivanju mira. Regionalni naučni skupovi čija je svrha bila poboljšanje međususedskih odnosa takođe su dobijali politički karakter, iako je njihov jedinstveni cilj bio razvijanje dijaloga i učvršćivanje mira.

Jedna od osnovnih aktivnosti UNESCO-a je bila na polju kulture. Aktivnost u kulturi je bila usko povezana sa zaštitom kulturnih spomenika. Programi UNESCO-a su šezdesetih godina u Nubiji i Veneciji doživeli veliki uspeh i bili veoma popularni. Jugoslavija je u projektu u Nubiji bila daleko aktivnija nego pri izvođenju konzervatorskih radova u Veneciji. Saradnja na polju zaštite kulturnih spomenika posebno je doticala jugoslovensku baštinu fresaka u srednjovekovnim manastirima. Pored regularne pomoći bonovima, za literaturu, saradnja Jugoslavije i UNESCO-a obuhvatala je i veliki broj domaćih kulturnih institucija.

Spisak referenci

Arhivi

- Arhiv Jugoslavije. Fond 318, Savezni sekretarijat za obrazovanje i kulturu; Fond 319, Savezni savet za obrazovanje i kulturu; Fond 526, Za pomoć obnovi Skoplja.
- Državni arhiv Republike Severne Makedonije. Fond 427. Centralni Komitet Saveza Komunističke Makedonije (1945–1990).
- Državni arhiv Republike Severne Makedonije – Odeljenje Skoplja. Fond 79. Pomoć obnovi Skoplja.

Objavljeni izvori

- *Records of the General Conference. Eleventh session.* Paris, UNESCO, 1960.

Štampa i periodika

- *Nova Makedonija* (Cyrilic)
- *Borba* (Cyrilic)

Izvori sa Interneta

- Constitution. Datum pristupa 28. 8. 2024. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/constitution>
 - A/RES/1710(XVI). Datum pristupa 1. 9. 2024. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/167/63/pdf/nr016763.pdf>
 - <https://news.un.org/en/story/2003/07/75482>. Datum pristupa 3. 9. 2024.
- Osebn bibliografija za obdobje 1945–2020. Datum pristupa, 9. 9. 2024.

- https://bib.cobiss.net/bibliographies/si/webBiblio/bib201_20240929_141526_02176.html. Datum pristupa, 9. 9. 2024.
- <https://www.sanu.ac.rs/en/member/garasanin-milutin-mladji>. Datum pristupa 13. 9. 2024.
- <https://www.iti-worldwide.org/iti.html>. Datum pristupa 22. 2. 2025.

Literatura

- Adishesiah, S. Malcolm. *It is time to begin, the human role in development: some further reflections for the seventies*. Paris: Unesco, 1972.
- Andonov, Aleksandar. „60th anniversary of the Skopje earthquake, the city of international solidarity”. In *Solidarity – from overcoming crisis to sustainable development*, edited by Nenad Markovikj and Ivan Damjanovski, 95–107. Skopje: UNDP North Macedonia, 2023.
- Bogetić, Dragan. *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*. Beograd: ISI, 2006.
- Bogdan, C. Iacob. „Southeast by Global South: The Balkans, UNESCO, and the Cold War”. In *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*, eds. J. Mark, A. M. Kalinovsky, and S. Marung. Indiana University Press, 2020.
- Bailey, D. Sydney and Daws, Sam. *The Procedure of the UN Security Council*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Berec, Nebojša. *Tanjug i međunarodno informisanje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2015. (Cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad”, 1988.
- *International Seminar on Earthquake Engineering*. Paris: Unesco, 1968.
- Jakovina, Tvrtko. *Budimir Lončar. Od Preka do vrha sveta*. Beograd: Službeni glasnik, 2021.
- Janev, Igor. *Kulturna diplomatija: spoljna politika Jugoslavije (SCG) prema UNESCO-u*. Beograd: Institut za političke studije, 2004.
- Jovanović, Jadranka. *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953*. Beograd: ISI, 1985.
- Mitrović, Momčilo, ur. *Jugoslavija u hladnom ratu – Prilozi istraživanjima*, Beograd, INIS, 2010. (Cyrillic)
- Kalinova, Evgenija. *Bugarska kultura i politički imperativ (1944–1989)*. Sofija: Paradigma, 2011. (Cyrillic)
- Kežić, Danijel. „Političke posledice ekonomskih reformi 60-ih godina u SFRJ. Od dezintegracije ekonomskog sistema do konfederalizacije Jugoslavije (1961–1971)”, *Tokovi istorije*, 2 (2017): 11–36. (Cyrilic)
- Mujanović, Mihađ. *I ZEMLJA SE POTRESE. Odjek zemljotresa u Skoplju 1963. godine i Bosanskoj krajini 1969. godine*. Sarajevo: UMHS, 2019.
- Mičić, Srđan, and Jovan Čavoški, eds. *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment*. Belgrade: INIS, 2022.
- Pavlović A. Puniša. *UNESKO: obrazovanje i nauka*. Novi Sad: „Misao”; Pedagoški zavod Vojvodine; Zavod za izdavanje udžbenika, 1980.

- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988, III: Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko. „Pomoć UNRE Jugoslaviji”. *Istorija 20. veka*, Zbornik radova, Beograd, 1961.
- Petrović Todosijević, Sanja. *Za Bezimene. Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji 1947–1954*. Beograd: INIS, 2008.
- Petrović Todosijević, Sanja. *Otećemo svetlost bučnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Beograd: INIS, 2018. (Cyrillic).
- Perišić, Miroslav. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*. Beograd: INIS, 2008. (Cyrillic)
- Pušić, Eugen. „Razvoj prava u razvoju samoupravnog socijalističkog društva”. U *Pravo i Društvo*, vol.4, 1983–84.
- Pirjevec, Jože. *Tito i drugovi, knjiga I–III*. Podgorica: Nova knjiga, 2016.
- Radonjić, Nemanja. *Slika Afrike u Jugoslaviji*. Beograd: INIS, 2023.
- Radonjić, Nemanja. „Studenti iz Afrike u socijalističkoj i nesvrstanoj Jugoslaviji: Prilog istraživanju slike Drugog”, *Godišnjak za društvenu istoriju XXVII*, sveska 3 (2020): 23–54.
- Radonjić, Nemanja. „Duh zajedništva? Jugoslavija i UNESCO u akciji spasavanja spomenike stare Nubije tokom šezdesetih godina XX. veka”. U *Pod lupom Staroegipatske zbirke u muzejima u Srbiji*, katalog. Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2019.
- Renoliet, Jean Jacques. *An unsung ancestor: the International Institute of Intellectual Cooperation and science*. Paris: UNESCO, 2006.
- Stojanović, Dubravka. *Prošlost dolazi. Promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2024.
- Topuzovska, Lidija i Jovan Ristov. *Temeljni akti na UNESCO za zaštitu na kulturno nasledstvo*. Skopje: Makedonski nacionalen komitet za spomenici i mesta – ICOMOS, 2006. (Cyrillic)
- Valderrama, Fernando. *A history of Unesco*. Paris: UNESCO, 1995.
- Vučetić, Radina. „Američke stipendije u Jugoslaviji 50-ih i 60-ih godini XX veka”. *Tokovi istorije*, 2 (2019):135–165. (Cyrilic)
- Vrtulek, Franjo. „Vlado Mađarić – Poznati i priznati zaštitar spomenika kulture: u povodu 90. obljetnice rođenja i 20. obljetnice smrti”. *Podravski zbornik*, br. 31 (2005): 122–125.
- Toševski, Ivan, ed. *Your aid to Skopje, the shaping of the central area* (katalog). Skopje: Gradsko sobranie na Skopje, 1966.
- Gošev, Petar. *Razvieni nerazvieni: utvrđivanje na ekonomskata razvienenost i ostvaruvanje pobrz razvoj na nedovolno razvienite vo Jugoslavija*. Skopje: Komunist, 1984. (Cyrilic)
- Zdenko, Čepić. „Dr. Dušan Biber (1926–2020)”. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60/1 (2020): 209–215.

Summary

Aleksandar Andonov

Yugoslavia and UNESCO (1960–1974)

Abstract: This paper is an attempt to synthesize – based on archival materials and relevant literature – the exceptionally fruitful cooperation between Socialist Yugoslavia and UNESCO, which encompassed a wide range of diverse activities. It is framed in the period of implementation of Non-aligned foreign policy of Yugoslavia. In addition, the paper explores the work of the Yugoslav National Commission for UNESCO, the main body responsible for connecting this UN agency with Yugoslav society. Through its exceptionally broad scope of activities, UNESCO established cooperation with numerous Yugoslav institutions and individuals. The cooperation program offered by UNESCO had a significant impact on the Yugoslav society, enabling various activities beneficial for professional development, strengthening institutional capacities, providing assistance during natural disasters, protecting cultural heritage, enhancing foreign policy influence, and more.

Keywords: Yugoslavia, UNESCO, United Nations, fellowship, Technical support, cultural monuments

The cooperation between Yugoslavia and UNESCO from 1960 to 1974 held a distinct position in Yugoslav foreign policy, largely due to the implementation of the Non-Aligned policy. This partnership provided Yugoslavia with a platform to influence developing countries, particularly those in the G77 group. In addition to advancing Yugoslavia's foreign policy goals, UNESCO offered technical assistance, scholarships for experts, and facilitated cultural cooperation. UNESCO also played a significant role during natural disasters, such as the 1963 Skopje earthquake, after which the city earned the title “City of International Solidarity” – a core principle of UNESCO. The organization also fostered rapprochement and mutual understanding among neighboring countries and within the broader region. Furthermore, UNESCO contributed positively to the protection of cultural property, with projects implemented globally, in which Yugoslav experts actively participated. The extensive cooperation between Yugoslavia and UNESCO was managed by the Yugoslav National Commission for UNESCO, established in 1953. This body organized numerous domestic and international institutions to deepen the relationship and maximize benefits for Yugoslavia. In 1963, with the opening of the Permanent Representation of the SFRY at UNESCO, Yugoslavia became fully integrated into UNESCO activities in Paris. Notable milestones in this cooperation included visits from two UNESCO General Directors: René Maheu in 1969 and Amadou-Mahtar M'Bow in 1974. These visits emphasized Yugoslavia's influence among developing countries and its role in advancing UNESCO's efforts within these nations.